

Андра Д. Банковић

(1857—1911)

Андра Д. Банковић, столарски радник, пореклом из Јагодине, рођен 14 октобра 1857 год., спада у ред најкрупнијих социјалистичких бораца у Србији. Он је данас готово заборављен. У овом чланку ћемо дати основну расположиву грађу и наше мишљење о његовој историској улози и значењу.

У време када су социјалистичке идеје ширили и прихватили углавном интелектуалци, Банковић је био један од ретких радника-социјалиста. Као и већина наших првих радника социјалиста, Банковић се темељитије упознао са социјалистичким покретом и његовим идејама углавном у иностранству, за време фронтовања.

За време свог боравка у иностранству Банковић је учествовао врло активно у радничком покрету и у социјалистичким кружоцима многих земаља. У Паризу је био са бланкистима, у Швајцарској се дружио са емигрантима из Француске, учесницима сатрвене Париске комуне и растеране Интернационале; припадао је социјал-демократским партијама Немачке и Аустрије, а учествовао је и у револуционарном покрету у Русији. Због такве своје активности био је често хапшен и прогањан. Између осталог био је затворен и у чувеној варшавској цитадели.¹

Учествујући у иностраним радничким покретима, Банковић је постао не само одушевљени социјалиста, већ је истовремено стекао и широку социјалистичку културу.²

Најстарији расположиви подаци о Банковићу односе се на његове везе са Митом Ценићем. По подацима које налазимо код Лапчевића, Банковић је сарађивао са Митом Ценићем још 1883 год., када су покренули у селу Остружници код Београда социјалистички лист „Истина”.³

Треба нагласити да се у социјалистичкој штампи тог периода име А. Банковића нигде не помиње. Уколико би овај податак био потврђен, појављују се две могућности: или је Банковић постао социјалиста још у Србији, пре свог одласка у иностранство, или је тада прекинуо свој први боравак на страни, те га зато срећемо у то време.

¹ Подаци из „Слободе, народног социјал-демократског календара 1912“, стр. 51 и „Радничких новина“ бр. 199, 1911.

² По казивању Н. Д и в ц а, Банковић је био врло културан социјалиста.

³ Д р а г и ш а Л а п ч е в и ћ, Историја социјализма у Србији, Београд 1922, стр. 39.

Лапчевићева тврдња „да Ценић и Банковић одлазе на село, облаче се у сеоска одела, агитују међу сељацима”⁴ по нашем је мишљењу нетачна. Она је настала услед процеса романтизације историје нашег социјализма. Ако се критички осврнемо на мит о Ценићевом одласку у народ, створен поводом његовог боравка у Остружници, видимо да расположива историска грађа не даје довољно материјала за његово даље одржавање. Прегледамо ли „Истину”, видимо да то није часопис намењен сељацима. Ценићеви чланци у њему не разликују се битно од његових чланака у „Раднику” и „Борби”, листовима који су излазили пре „Истине”. Па иако је и сам Ценић дао том одласку на село извесну романтичну боју, тим се не мења суштина саме ствари. По нашем мишљењу овај одлазак на село није био условљен никаквим идеолошким ставом. То доказује не само писање „Истине”, већ и чињеница да је Ценић имао имање у Остружници.⁵

Ценићев одлазак у Остружницу био је условљен његовим здравственим, а можда и финансиским стањем. Он нема ничег заједничког са народњачким, мисионарским одлажењем на село, пошто је Ценић седео на свом имању крај Београда, а није путовао и ширио своје идеје у забаченим и сиромашним крајевима, тј. није ишао у народ.

Године 1883 Банковић одлази из Србије (година издавања његовог пасоша).⁶

Банковићев боравак у иностранству није довољно осветљен. Из његових успомена објављених у „Социјал-демократи”⁷ видимо да је на самом почетку јануара 1896 год. Банковић прешао аустроугарску границу, пошто је био протеран из Русије. Даље се види да је он одмах по доласку у Краков учествовао у организацији и извођењу великих уличних демонстрација незапослених радника:

„Према датим упутствима још из Русије нашао сам се са свим вођама радничким у Кракову и договоримо се, да покренемо неколико хиљада гладних радника, који су се те зиме налазили без посла. Договор је био да се сви скупе у заказани час на пијаци, пред палатом гувернеровом, да демонстративно затражимо хлеба и рада, па ако буде, по обичају, полиција хтела силом да нас растера, да силу силом одбијемо.

8 јануара јутром рано више од 4000 радника стајало је на одређеном месту. Ја сам им тада гласно говорио. Поменуо сам њин худи, псећи живот, непрестан и тежак рад, беду и јад њиних породица, очајно стање у коме су. Показао сам им тада на магацине пуне одела, на хлебарнице пуне хлеба, на касапнице пуне меса, рекао им, да су све то сами они створили, привредили и нагомилали, а сада немају хлеба, немају одела, немају крова. Рекао сам им, да за све удобности, за све раскошне предмете, које су они створили господи на уживање, они немају ништа друго до — глад, вечиту глад. Рекох им да је боље поги-

⁴ Нав. место.

⁵ То своје имање покушао је Ценић да прода 1885 г., кад је у његовом часопису „Час“ изишао оглас: „Моје имање у Остружници продајем под повољним условима. Имање је у лепом положају близу насипа шабачког и Саве”. („Час”, бр. 21 и 23, 1885). Чланке о приликама у Остружници налазимо у Ценићевим листовима врло рано („Радник”, бр. 158, 11-XI-1881 и „Борба” бр. 88, 5-IX-1882). То показује да су још тада постојале некакве везе између Мите Ценића и овога села. Највероватније је да је Ценић још тада имао то своје имање.

⁶ Види: „Социјал-демократ”, бр. 35, 1895.

⁷ А. Д. Б.: Из аустро-угарских тамница, „Социјал-демократ”, бр. 35, 1895.

нути за своја права, имати јуначку смрт но умирати од глади као па-
шче за плотом”.

Банковић је био ухапшен на самом тргу и спроведен за Беч. Доц-
није се преко Мађарске враћа за Београд. У Београду наставља соци-
јалистички рад у заједници са Митом Ценићем.⁸

Када је године 1887, захваљујући делимично и напорима Ценића
и Банковића, дошло до оснивања Занатлијског удружења, група со-
цијалиста са Банковићем на челу узела је активног учешћа у њему.⁹

На првој редовној скупштини Занатлијског удружења, одржаној
10 августа 1888 год., Банковић је изабран у управни одбор.¹⁰ Том при-
ликом изабран је у управни одбор још један познати социјалиста,
Милош Обрадовић, бравар, каснији претседник Српског занатлијског
радничког савеза,¹¹ власник првог социјалистичког листа марк-
систичке оријентације „Социјал-Демократа” и „Радничких новина”, које
су излазиле 1897 год.¹² и претседник Радничког друштва у Београду.¹³
Милош Обрадовић је тада већ био члан привремене управе Занатлиј-
ског удружења, изабране 9 децембра 1887 год.¹⁴

Споменута социјалистичка група неуморно је радила „да из За-
натлијског удружења створи социјалистичку организацију, и кад то
није успела, она се 1892 год., на годишњој скупштини у Врању, одво-
јила у засебни клуб и донела резолуцију за оснивање партије. Међу
најодушевљенијим заступницима и браниоцима те резолуције био је
и друг Андра”.¹⁵

Банковић је тада, после Ценићеве смрти, био, поред Пелагића,
најистакнутији српски социјалиста. С пуним правом сматрамо да је
он био духовни отац овог значајног покушаја стварања социјалдемо-
кратске партије у Србији.¹⁶

Године 1889 Банковић се појављује као руководилац општег
штрајка железничке радионице у Нишу, који је трајао три недеље и
завршио се усвајањем штрајкачких захтева. Једино је Банковић био
отпуштен.¹⁷ Овај штрајк је, по свој прилици, највећи и најзначајнији
раднички тарифни покрет у Србији XIX века.

Те године Банковић је био и уредник „Српског занатлије”, орга-
на Занатлијског удружења. Месеца јуна изашао је чланак „Нећемо
попове”, због кога је касније био ухапшен и осуђен на десет дана
затвора.¹⁸

⁸ „Слобода, народни социјал-демократски календар 1912”, стр. 51.

⁹ Упореди некролог Банковићу: „Радничке новине”, бр. 199, 1911, који је оче-
видно написао неки савременик.

¹⁰ Михајло Живанчевић, Наше занатство и занатлијски покрет,
Београд 1938, ст. 45.

¹¹ „Слобода”, Загреб, бр. 23, 1895.

¹² Живомир Младеновић, Младост Јована Скерлића, Бео-
град, 1940, стр. 243.

¹³ Лука Павићевић, Развитак радничког покрета у Србији. Изве-
штај Београдске радничке коморе о раду 1926—1931 год., књ. II, Београд 1932,
стр. 36 и Лапчевић, нав. дело, стр. 119.

¹⁴ Живанчевић, нав. дело, ст. 34.

¹⁵ „Радничке новине”, бр. 199, 1911; упореди: „Слобода народни, социјал-
демократски календар 1912”, ст. 51.

¹⁶ Упореди: Стефановић Лаза, Педесет година од смрти Васе Пела-
гића, „Рад”.

¹⁷ Драгиша Лапчевић, Положај радничке класе и синдикални
покрет у Србији, Београд 1928, ст. 203.

¹⁸ „Српски занатлија”, бр. 17, 1893.

Изгледа да се у почетку Банковић није слагао са расцепом Занатлијског удружења, који је био извршен под вођством радикала. Почетком године 1893, кад је Српски занатлијско-раднички савез већ био створен, налазимо га на положају потпретседника Месног одбора Занатлијског удружења за варош Београд и околину. У то време био је осуђен на петнаест дана затвора „због опоречавања власти”.¹⁹

Доцније га сусрећемо у редовима Српског занатлијско-радничког савеза, у чијој су управи били од самог почетка Милош Обрадовић и Алекса Мајданчевић.²⁰ Банковић је по свој прилици раскрстио са Занатлијским удружењем тек онда кад су присталице Занатлијско-радничког савеза (радикали и социјалисти) однели превагу на годишњој скупштини Београдског месног одбора Занатлијског удружења, одржаној 13 јуна 1893 г.²¹ Одмах иза тога догађаја Банковић је изабран за једног од београдских делегата за Прву редовну земаљску скупштину Српског занатлијско-радничког савеза, сазвану за 25 јули.²²

У току излагања „Занатлијског савеза”, органа Српског занатлијско-радничког савеза, Банковић је био један од његових сарадника.²³

Око листа „Занатлијски савез”, тј. око Банковића, који је тада био један од главних руководилаца у покрету, окупљају се сви српски социјалисти. Ствара се први стварни социјалдемократски организациони центар у Србији. По Л. Павићевићу, тада је створен и илегални „Одбор за вођство покрета”.²⁴

Од великог је значаја за разумевање тадашње Банковићеве улоге некролог који му је очевидно написао неки његов савременик.²⁵

„Око Занатлијског савеза друг Андра је, с Пелагићем и осталим друговима, успео прикупити још више радника и омладине, социјалистички је задахнути и постепено лист направити претежно социјалистичким, да се одмах после тога успеха покрене и отворен социјалистички лист „Социјал-демократ”. Ах, кад би се описале седнице којима је у то доба, заједно са покојним другом М. Обрадовићем, друг Андра претседавао и дискусије којима је руковао, тек би се тада могла добити слика одушевљења и социјалистичког заноса тога доброг човека, који је баш зато био добар што је био социјалиста”.²⁶

У то време пада први одлазак претставника српских социјалиста на конгрес Интернационале (Трећи конгрес Друге интернационале одржан у Цириху у августу 1893 г.)²⁷ као и нови покушаји стварања социјал-демократске странке.

Лапчевић спомиње два таква покушаја, од којих је један био у Београду, у лето 1893 г., а други у Смедереву, у новембру 1894 г.²⁸

¹⁹ „Српски занатлија”, бр. 6 и 13, 1893.

²⁰ „Занатлијски савез”, бр. 50, 1893.

²¹ „Српски занатлија”, бр. 31, 1893.

²² „Занатлијски савез”, бр. 53 од 22-VII-1893.

²³ М л а д е н о в и ћ, нав. дело, стр. 146

²⁴ Павићевић, нав. дело, стр. 36; у усменом разговору Л. Павићевић каже да је Одбор био илегалан.

²⁵ По мишљењу Л. Павићевића, то је могао да буде само Драгиша Лапчевић.

²⁶ „Радничке новине”, бр. 199, 1911.

²⁷ Лапчевић, Историја социјализма у Србији, ст. 112; Павићевић, Развитак радничког покрета у Србији, стр. 37.

²⁸ Лапчевић, нав. дело, стр. 112—13.

Што се тиче одласка претставника српских социјалиста за Цирих, о томе је одлучено на социјалистичком збору, који је одржан под претседништвом Мих. Милчића, кројачког радника, а на коме је говорио Васа Пелагић. Избор самог делегата био је поверен ужем одбору, изабраном на томе збору. У одбор су ушли: Васа Пелагић, Мих. Милчић, Андра Банковић, Витомир Чурчић и Д. Ј. Јанковић-„Робеспјер”.²⁹

Да би се оценила тадашња улога Банковића, треба подвући и следеће чињенице:

Банковић је један од организатора прве првوماјске прославе у Београду, одржане 1894 г. На челу поворке од око 200 људи која је пошла из „Радничке касине” у Дечанској улици, отишла на Калемегдан, а затим преко Кнез Михаилове, поред Лондона, за Топчидер, ишли су Пелагић и Банковић.³⁰

На концерту који је тога дана приређен говорио је Банковић.³¹

После државног удара од 9 маја 1894 г., када је Александар Обреновић укинуо устав од 1888 г., одржан је 16 маја, под Банковићевим претседништвом, збор београдских занатлија и радника „на коме је протестовано против гажења Устава”.³² Овај податак показује да је нетачна трдња Слободана Јовановића да у Београду није било протестних манифестација поводом државног удара од 9 маја.³³

Социјалисти, окупљени око „Занатлијског савеза” и „Социјал-демократа”, одржавали су и дописне везе са бироом радничке Интернационале.³⁴

Пасторка Банковићева, која живи у Београду, тврди да јој је Банковић говорио да је лично организовао спасавање Пелагића из луднице.

У периоду излагања „Социјал-демократа” Банковић је стварни главни руководилац српског социјалистичког радничког покрета. Он је стајао на челу редакционог одбора овог првог марксистичког листа у Србији,³⁵ организационог језгра српског социјалистичког покрета тога времена и најзначајнијег социјал-демократског подухвата крајем XIX века. Његова је заслуга што овај лист добија класно-борбени карактер, што се оријентише на класно активизирање радничких друштава и ради на стварању првих синдикалних организација.

Године 1896 избио је сукоб између Пелагића и Банковића око заставе која ће се носити на првوماјској демонстрацији. Док је Банковић тражио црвену заставу, Пелагић је био за тробојну. Банковић је тада однео превагу, пошто је било решено да се иде са црвеном заставом. Уствари, демонстрација је одржана без заставе, јер је полиција

²⁹ „Занатлијски савез”, бр. 53, 1893.

³⁰ „Радничке новине”, бр. 18, 1938. Подаци о броју учесника и челу поворке потичу или из листа „Занатлијски савез”, чији су комплети тада били приступачни, или од живих савременика Д. Лапчевића и Н. Величковића, који су тада сарађивали на „Радничким новинама”; подаци о правцу кретања поворке узети су из „Занатлијског савеза”, 5-V-1894, по цитату П а в и ћ е в и ћ а: Развитак радничког покрета у Србији, ст. 34.

³¹ „Занатлијски савез”, 5-V-1894, цитирано по П а в и ћ е в и ћ у, нав. место.

³² Ванредни број „Занатлијског савеза”, од 18-V-1894, цитирано код П а в и ћ е в и ћ а, нав. дело, ст. 34—5.

³³ Ј о в а н о в и ћ Слободан, Влада Александра Обреновића, књ. I, Београд 1929, стр. 268.

³⁴ П а в и ћ е в и ћ, нав. дело, стр. 38.

³⁵ „Социјал-демократ”, бр. 14 и 15, 1896.

забранила њено ношење³⁶ а Банковић је успео да се „у знак протеста” иде без икакве заставе.³⁷

Вредно је подвући да је Банковић био велики противник социјалистичке агитације Пелагићевог типа. Лука Павићевић, један од тадашњих руководиоца, каже да је Андра Банковић долазио чешће у сукоб са Пелагићем. „Он је Пелагића називао „калуђером”, а његов рад „социјализмом побадања притака”.³⁸

Припрема и извођење ове првомајске прославе исто тако указују на велику улогу Банковића у тадашњем социјалистичком и радничком покрету. А. Банковић, столар, и Тоша Стојановић, члан редакције „Социјал-демократа”, били су сазивачи Општерадничког припремног збора, који је био заказан у Бајлоновој сали, на Тобдиској пијаци. Банковић је био претседник овог збора, распуштеног пре него што је обавио свој задатак. До распуштања збора дошло је зато што Банковић као председавајући није прихватио захтев полиције да се калфе и шегрти уклоне са збора.³⁹

Под непосредним Банковићевим руководством одржане су ове најзначајније првомајске демонстрације у Србији XIX века (највећа првомајска демонстрација у XIX веку била је у години 1897). Тада је био изведен и први првомајски штрајк — обустава рада, која је била поновљена тек 1906 год.⁴⁰ У поворци је ишло око 700 радника закићених црвеним значкама, „са Андром Банковићем, вођом радничким, на челу.”⁴¹

Андра Банковић је био од радничке класе признати руководилац српског пролетаријата. Тако, на пример, те године, учесници првомајске демонстрације у Аранђеловцу упућују му телеграм са 26 потписа.⁴²

Исте године одлази Банковић на IV конгрес II Интернационале (од 27 јула до 1 августа 1896), као делегат српских социјалиста. По Павићевићевим подацима, који погрешно стављају овај Конгрес у 1897 г., „Главни одбор Занатлијског радничког савеза” послао је том приликом телеграм у коме је стајало да је „Андра Банковић анархиста и као такав да није делегат српских социјалиста”. Истовремено, Павићевић додаје: „Тај чин интелектуалаца, неколико радника, међу којима и писац овога чланка, означили су некоректним и пасивизирали се од покрета.”⁴³ У усменом разговору Павићевић каже да је та пасивизација била само привремена и краткотрајна.

Предњи податак показује да је већ те године постојао у вођству социјалистичког радничког покрета сукоб између групе Скерлић—Коста Јовановић и најистакнутијих радника социјалиста, пошто су и Банковић и Павићевић били чланови социјалистичког руководећег цен-

³⁶ П а в и ћ е в и ћ, нав. дело, ст. 39.

³⁷ А н о н и м, Само четири године после прве прославе српски пролетаријат је почео да празнује Први мај, „Радничке новине”, бр. 18, 1938.

³⁸ П а в и ћ е в и ћ, нав. дело, ст. 39.

³⁹ „Социјал-демократ”, бр. 11 и 12, 1896.

⁴⁰ Т о п а л о в и ћ Ж и в к о, Интернационална демонстрација Првога маја, „Први мај 1907”; Т о п а л о в и ћ Прослава Првога маја у Србији, „Радничке новине”, бр. 37, 1906

⁴¹ „Социјал-демократ”, бр. 13, 1896; слично: „Мали журнал”, бр. 107 и 109, 1896.

⁴² „Социјал-демократ”, бр. 14, 1896.

⁴³ П а в и ћ е в и ћ, нав. дело, ст. 38.

тра, „Одбора за вођство покрета”,⁴⁴ а Банковић је, по Павићевићу, отишао „по споразуму са неколицином радника”.

Тај сукоб спомиње се и у „Радничким новинама” из 1897 г., где се каже да је 1896 г. „у Београдској групи био расцеп”.⁴⁵

У вези с тим сукобом интересантно је осврнути се на социјални састав овога одбора. По сећању Л. Павићевића, у то време у илегални социјалистички „Одбор за вођство покрета” улазили су поред Банковића, столара, и Павићевића, лакирерског радника, и Милош Обрадовић, бравар (претседник Одбора), Коста Јовановић, геометар (секретар Одбора), Никола Величковић, столарски радник, Чеда Мишовић, обућарски радник, Алекса Мајданац, кројачки радник, Михаило Милчић, кројачки радник, Јефта Петровић „Пелевента”, столарски радник, Милан Марковић, столар, Јаков Драгић, столар, Благоје Тодоровић, кречар, Васа Пелагић, публициста, Тоша Стојановић, геометар, Веља Стојановић, администратор маркарнице, Јован Скерлић, филозоф, Љуба Јовчић, филозоф, Драгутин Николић „Кауцки”, геометар, и неки интелектуалац са надимком „Шовељ”, као и Лапчевић, књијар из Пожеге у време када је долазио у Београд. Дакле, руководство социјалистичког радничког покрета обухватало је у то време шест занатлијских радника, пет занатлија и девет интелектуалаца. Овакав социјални састав „Одбора за вођство покрета” и идеолошка слабост најистакнутијих тадашњих социјалиста условили су победу малограђанштине.

Чињенице да је Банковић био радник, да је изградио своја социјалистичка схватања у класном радничком покрету и да је стајао на класно борбеним позицијама, условиле су размимоилажења између њега и српских социјалиста интелектуалаца, којима је класна борба била нешто апстрактно, а чије су социјалистичке идеје нужно претстављале сплет утопистичких и идеалистичких схватања условљених њиховом малограђанштином и најразноврснијим идеолошким утицајима. Мање дозе марксистичког учења, које су они ту и тамо примали, нису биле довољне да надвладају њихово социјално порекло и малограђанству својствену теориску збрку. Различити утицаји под које су они потпадали, утицали руских народњака, Светозара Марковића, Мите Ценића, Ф. Ласала, Бернштајна, Васе Пелагића, Жана Жореса, Жоржа Ренара, Жила Геда и др., појачавали су њихову класну дезоријентацију. Самим тим нарастао је сукоб између ових интелектуалаца и класног радничког покрета, условљеног капиталистичким развојем, оног покрета чији је један од првих носилаца био сам Банковић.

Размимоилажења између Балугџића и редакције „Социјал-демократата”, сукоби између Банковића и групе Скерлић—Јовановић, супротстављање Банковића Пелагићу, све је то пролог појаве правог класног радничког покрета, увод у чишћење Социјал-демократске странке од малограђанштине, извршено у време Драговића и Туцовића.

Што се тиче самог учешћа Банковића на Конгресу Интернационале изгледа да Конгрес, који је тада водио оштру борбу са анархистима, није признао Банковића за делегата, због наведеног телеграма. У публикацији Конгреса српски делегат се нигде не помиње.⁴⁶

⁴⁴ Исти извор, стр. 39.

⁴⁵ „Радничке новине”, бр. 8. 1897.

⁴⁶ Verhandlungen und Beschlüsse des Internationalen sozialistischen Arbeiter und Gewerkschafts Kongresses zu London, Berlin 1896.

Банковић је и један од главних иницијатора за покретање „Радничких новина”. У јануару 1897 г. „једна група радника, с Андром Банковићем на челу ... тражила је лист који ће заступати њихов интерес”.⁴⁷

Последњи траг о Банковићу крајем XIX века нашли смо код Л. Павићевића, који износи мишљења која су он и Банковић заступали на седници „Одбора за вођство покрета”, у време истицања посланичких кандидата.⁴⁸ (Избори су одржани 22 јуна 1897).

Последњих година XIX века као и на почетку XX века (1901), у време када се ствара класни раднички покрет, за који се Банковић тако упорно борио, његово се име нигде не помиње.⁴⁹

Да би се објаснило ово нестајање Банковића из редова српских социјалиста у периоду после 1897 г., треба се осврнути на прилике које су владале у покрету на крају XIX века. По нашем мишљењу, овај нестанак треба повезати са чињеницом да је у то време група интелектуалаца Скерлић—Јовановић однела превагу над радничким елементима који су стајали на класним позицијама. Ово се одражава на читавој социјалистичкој активности у годинама 1898 и 1899, која добија печат малограђанштине.

Изгледа да је у то време разочарани Банковић поново отишао из Србије у којој је завладала најцрња реакција (период „владановштине”), што је у горе наведеним условима могао да буде допунски разлог за тај одлазак. Његова пасторка, која се сусрела с њим у Бечу, у септембру 1903 г., тврди да Банковић није живео у Србији већ неколико година пре тога. Његов боравак у Београду 1902 г. био је краткотрајан. Годину дана касније, 1904 г., он је њу посетио у Берлину. По њеном причању, Банковић се вратио у Србију тек 1908 или 1909 г.

У периоду постојања социјал-демократске странке ослабели и болесни Банковић је „са неисказаним задовољством посматрао снажење Партије и покрета и више пута друговима исказивао своју жалост што већ више не може заједно с њима да ради пуном снагом и вољом за идеал социјализма”.⁵⁰

Да је болесни Банковић остао убеђени социјалиста, који је упркос слабости долазио на састанке све до своје смрти, потврђују социјалисти из тог времена.⁵¹ Кад је социјалистички народни дом био отворен, Банковић је стално био у њему. О свему томе говоре и саме „Радничке новине”: „Све док га је здравље служило друг Андра је узимао живог учешћа у пословима, да доцније, кад га је снага издала, са једним неисказаним задовољством гледа, ободрава и помаже и покрет и другове на пословима који су му, због успеха, нагонили на очи сузе радости”.⁵²

⁴⁷ Л а п ч е в и ћ Д., „Радничке новине” (Успомене), „Радничке новине”, бр. 91, 1904.

⁴⁸ П а в и ћ е в и ћ, нав. дело, стр. 39.

⁴⁹ Л. П а в и ћ е в и ћ и Негослав Илић, истакнути учесници радничког покрета на почетку XX века, потврђују да се тада Банковић није нигде појављивао, а Н. Дивац изричито тврди да је он тада био у иностранству. Његово присуство у Београду нотирано је само 1902 г., када је имао и радницицу („Радничке новине”, бр. 9, 25, 31, 32) и када је долазио на састанке Београдског радничког друштва. (По сећању М. Гројића).

⁵⁰ „Слобода”, народни социјал-демократски календар, 1912 стр. 51.

⁵¹ Н. Дивац, Л. Павићевић и др.

⁵² „Радничке новине”, бр. 199, 1911.

У том истом уводнику — некрологу, који је изашао у „Радничким новинама” поводом његове смрти, он се назива: стари, непоколебљиви, несаломљиви и срцем увек млади ратник.⁵³

Да је Банковић био и остао доследан револуционар и социјалиста-марксиста видимо и по чињеници што Туцовић узима „старог борца”, како су га тада звали, за једног од делегата Српске социјал-демократске странке на Првој балканској социјалистичкој конференцији одржаној од 25 до 27 децембра 1909 г.

Банковић је умро 5 новембра 1911 г.⁵⁴ На своју писмену жељу сахрањен је без попа. На погребу су учествовали многобројни београдски радници, а поворка је ишла са црвеним заставама.⁵⁵ Тада је узео реч и Димитрије Туцовић⁵⁶.

Банковић је најистакнутији радник у српском социјалистичком покрету XIX века. Истовремено, он је један од првих руководиоца пролетерских класних окршаја у Србији. Класна борбеност је основна карактеристика његове социјалистичке активности. С пуним правом могло би се рећи да је Банковић био наш први значајни раднички руководилац.

Сергије ДИМИТРИЈЕВИЋ

R é s u m é

Sergije Dimitrijević

ANDRA D. BANKOVIĆ (1857—1911)

Andra Banković peut être considéré comme un des plus éminents militants du socialisme en Serbie. Il était un des ces rares ouvriers qui ont embrassé les idées socialistes en un temps où les socialistes étaient, pour la plupart, des intellectuels. Banković a commencé à s'initier au socialisme surtout à l'étranger, où il séjournait en apprenant le métier de menuisier. A Paris il fréquentait les Blanquistes, en Suisse il fréquentait les émigrés de la Commune de Paris; il appartenait au parti social-démocrate de l'Allemagne et de l'Autriche, et il avait pris part au mouvement révolutionnaire russe.

Les données les plus anciennes concernant l'activité sociale de Banković relèvent de l'année 1883, où il collaborait avec Cenić. La même année il part pour l'étranger. Nous n'avons que très peu de renseignements sur cette période de sa vie et de son activité. En 1896, au mois de janvier, Banković est expulsé de Russie. Dès son arrivée à Cracovie, il prend part aux démonstrations des ouvriers chômeurs. A cause de cela, il a été arrêté et emmené à Vienne. En rentrant au pays, il poursuit, ensemble avec Cenić, son activité socialiste. En 1887, lorsque la société des artisans a été créée grâce, pour une part, aux efforts des socialistes, Banković est élu membre du premier comité de direction. Comme le groupe socialiste n'avait pas réussi à donner une orientation socialiste à cette organisation, il a commencé à préparer la formation du parti socialiste. Après la mort de Cenić, Banković était, avec Pelagić, le plus éminent socialiste serbe. A cette époque il était en tête de toutes les entreprises socialistes les plus importantes. En 1889, il dirige la grève des ouvriers des chemins de fer à Niš.

En 1894, c'est lui qui organise la première fête en Serbie pour célébrer le premier mai. C'est à cette époque que se forme, en Serbie, autour du journal »Zanatlijski savez«, c'est-à-dire autour de Banković, le premier centre réel d'organisation social-démocrate.

⁵³ Исто.

⁵⁴ „Радничке новине”, бр. 208, 1911.

⁵⁵ Подаци госпође Е г а н о в и ћ, Банковићеве пасторке.

⁵⁶ „Радничке новине”, бр. 208, 1911.

Ce groupe essaie plusieurs fois de fonder un parti social-démocrate, mais ces efforts sont restés sans résultat; en 1893 le même groupe envoie son délégué au congrès de l'Internationale.

C'est ce groupe qui fonde le premier journal marxiste en Serbie, *Le Social-démocrate* (1895—6). En tête du comité de rédaction était Banković. C'est grâce à Banković que le journal s'oriente dans le sens de l'activation des sociétés ouvrières vers la lutte de classe, et s'applique à la première organisation de syndicats. Banković était aussi un des principaux initiateurs pour le fondement du *Journal d'ouvrier*. (1897).

A l'époque où le *Social-démocrate* était défendu, dans «le Comité illégal de la direction du mouvement» s'aggrave le conflit entre les ouvriers qui étaient sur les positions de classe et les intellectuels du groupe Skerlić-Jovanović, dont les attitudes opportunistes étaient conditionnées par le chaos idéaliste propre à la petite bourgeoisie. Cette lutte dans le parti même provoqua chez Banković une diminution d'activité dans le mouvement des ouvriers. Lorsque Banković était parti au IVe congrès de la IIe Internationale d'accord avec le groupe ouvrier de la direction du Comité, «Le Comité principal de la coopération artisanale et ouvrière», dans lequel le groupe Skerlić—Jovanović avait la majorité, a contesté son mandat.

Le rôle prépondérant du groupe petit-bourgeois dans le mouvement socialiste, à l'époque de 1898—9, a eu pour résultat la tenue passive de Banković dans le parti et son départ pour l'étranger.

Lorsqu'au commencement du XXe siècle était fondé le véritable mouvement d'ouvriers et lorsque une épuration a été effectuée dans le parti social-démocrate, grâce aux efforts de Dragović et de Tucović, Banković, malade et affaibli, vient aux séances et aide le mouvement dans les limites de son pouvoir. Deux années avant sa mort «le vieux militant», ce premier chef remarquable d'ouvriers en Serbie, prend part, comme délégué du parti social démocrate serbe, à la première conférence socialiste balkanique, tenue en décembre 1909.